

TIJDSCRIFT

VAN HET

NEDERLANDSCH GENOOTSCHAP

VOOR

MUNT- en PENNINGKUNDE

ONDER DE ZINSPREUK:

„Concordia res parvae crescunt”

TE

AMSTERDAM

1^e Jaargang

AMSTERDAM
G. THEOD. BOM EN ZOON

1893

EEN ALGEMEENE MUNTMEETER

In de vorige aflevering van dit tijdschrift wordt door den heer J. A. SMITS VAN NIEUWERKERK betreurd dat er in Nederland geene eenheid heerscht in het meten van munten en penningen en dat de grootte der stukken in beschrijvingen en catalogi in velerlei, onderling zeer uiteenloopende, maten wordt opgegeven. Hij doet uitkomen hoe lastig dit is voor verzamelaars — noodigt ons Genootschap uit in deze de zoo gewenschte eenheid te bewerken en stelt als beste maat den meter of nederlandsche el voor.

Alvorens het gebruik van den meter, of liever zijn onderdeel den millimeter, te bespreken, willen wij eerst eens nagaan, welke de verschillende maten zijn, die ten onzent gebruikt worden.

In hoofdzaak vinden wij de drie volgenden:

- 1°. de schaal van MIONNET,
- 2°. den muntmeter van VAN GELDER, en
- 3°. den decimeter in millimeters verdeeld.

Verzamelaars die dikwijls met engelsche catalogi in aanraking komen, zullen herhaald ook de engelsche maat, bij inches, moeten gebruiken.

Ten eerste hebben wij dus de schaal van MIONNET.

De vervaardiger T. E. MIONNET leefde te Parijs in 't begin dezer eeuw, toen de meter en 't geheele decimaalsysteem (ingevoerd door de wet van 9 Frimaire VIII = 29 Nov. 1800) nog als iets revolutionnairs werden aangezien en trouwens nog niet in wetenschappelijke werken gebruikt werden.

Dat zulk eene invoering langzaam gaat, bewijst heden nog ten onzent het veelvuldig voorkomen van de oude amsterdamsche el (= 68.8 cM.) alhoewel het »Nederlandsch stelsel van maten en gewichten" in 1821 werd ingevoerd en niet-tegenstaande ons art. 442 N. Wetboek van Strafrecht, het gebruiken, bezitten of voorhanden hebben van andere dan wettelijke maten, enz. met straf bedreigt!

Doch ter zake! MIONNET leverde in 1808 zijne: *Description de médailles antiques, grecques et romaines avec leur degré de rareté et leur estimation*; en voegde daarbij eene schaal om de afmetingen der stukken te bepalen.

Hij had namelijk aanteekening gehouden van de verschillende grootten der ruim twintig duizend door hem behandelde exemplaren, de meest voorkomende maten genummerd van 1 tot 19,

beginnend met de kleinste — en in zijne »Explication» die maten tot bepaalde groepen vereenigd. Zijne bedoeling toch, was minder de juiste grootte, dan de waarde der munten op te geven. Hij wilde dat men dadelijk aan de cijfers zou kunnen zien of men met een obool, een drachme, een didrachmon of een tetradrachmon te doen had, daar het er bij de meeste stukken (*médailles antiques*) niet op aan komt of ze één of twee millimeters grooter of kleiner zijn. Zijne nummers komen overeen met millimeters: 9 — 12.3 — 15.45 — 18.2 — 21.4 — 23.75 — 26.7 — 29.2 — 31.8 — 35.55 — 37.95 — 40.75 — 43.5 — 52.1 — 56.9 — 60.85 — 65 — 71.2 en 78.7.

Ziehier de gebruiksaanwijzing, die MIONNET tegenover zijn muntmeter plaatste:

J'ai rapporté le module des Médailles citées dans cet ouvrage à l'échelle ci-jointe, et j'ai cru, suivant l'usage, devoir distinguer les grandeurs dans les trois métaux; je les indique par les numéros des différens cercles de cette échelle. Ainsi

En or.

Le petit module est compris entre les numéros	1	et	2½
Le moyen module, entre.....	3	et	3½
Le module ordinaire, entre.....	4	et	5
Le petit médaillon, entre.....	5	et	6
Le grand médaillon, entre.....	7	et	11
Le très-grand médaillon, entre.....	12	et	19

En argent.

Le petit module, entre	1	et	2½
Le moyen module, entre	3	et	3½
Le module ordinaire, entre	4	et	5
Le petit médaillon, entre	5½	et	6
Le médaillon, entre	6½	et	9
Le très-grand médaillon, entre	11	et	14

En bronze.

Le petit module, entre	1	et	5
Le moyen module, entre	5½	et	8
Le grand module, entre	8½	et	10
Le médaillon, entre	11	et	19

Il arrive quelquefois que par son poids et son épaisseur une médaille peut appartenir à un module plus ou moins grand que celui auquel elle répond dans l'échelle.

Deze schaal van MIONNET wordt uitsluitend gebruikt door de beoefenaars der grieksche, liever vóór-romeinsche muntkunde 1), aangezien de standaardwerken over romeinsche munten 2) haar niet of hoogst spaarzaam gebruiken —

1) Deze toch behandelt de munten der volken, welke Europa, West-Azië en Noord-Afrika vóór 't optreden der Romeinen bewoonden en wier landen later in het Romeinsche rijk opgingen.

2) Description historique et chronologique des monnaies de la République romaine vulgairement appelées monnaies consulaires par ERNEST BABELON. Paris 1885-6, 2 tomes in 8°.

Description historique des monnaies frappées sous l'Empire romain communément appelées médailles impériales par HENRY COHEN. Paris 1858-63. 7 tomes in 8°.

ook in wetenschappelijke werken en catalogi begint men tegenwoordig bij 't opgeven der grootten naar 't gebruik van den millimeter over te hellen, ten minste in Duitschland en Frankrijk. Alleen in tijdschriften komt deze schaal, vooral ten gerieve der engelsche lezers, nog veelvuldig voor.

Op eene vraag, welke ik dienaangaande aan onzen griekschen numismaat JHR. DR. J. P. SIX richtte, had deze geleerde de beleefdheid mij te antwoorden:

»Als men gewend is aan de schaal van MIONNET, weet men dadelijk welke voorstelling men zich moet maken van \mathcal{R} 9 of \mathcal{R} 10, terwijl ik mij uit 15 of 20 millimeter geene voorstelling van de grootte der munt kan maken. Maar dat ligt daaraan dat ik mij er niet in heb geoefend en zeer zelden den duimstok gebruikt heb.

»Anders zoude ik de grenzen waartusschen een attisch tetradrachmon zich beweegt evengoed in millimeters kennen, als nu in getallen van MIONNET's schaal.

»Voorkeur heb ik dan ook niet.»

Ik geloof dan ook, en de meening van dezen geleerde staft mijn beweren, dat de invoering van 't metrieke stelsel bij het behandelen der antieke munten, geene bezwaren oplevert en slechts eene kwestie van tijd zal zijn.

Intusschen hadden beschrijvers van midden-eeuwsche munten een andere schaal aangenomen, namelijk onze nummer 2.

Kwam N°. 1 uit 't Zuiden, N°. 2 gewerd ons uit het Oosten.

De oostenrijksche verzamelaar JOSEPH APPEL liet in 1820 't eerste deel van zijn lijvig *Reperitorium zur Münzkunde des Mittelalters und der neuern Zeit. Pesth.* (In 8°) 't licht zien en gaf daarbij als muntmeter een door hem vervaardigde schaal, gebaseerd op de Weener maat (Wiener Fusz à 12 Zoll à 12 Linien = 0.316103 M).

Hij had daartoe $2\frac{2}{3}$ Zoll of 32 Linien (= 70.245 mM.) verdeeld in 47 gelijke deelen, van welke hij de twee eerste deeltjes te zamen met N°. 1, de som der drie eerste deeltjes met N°. 2, enz. de 47 deeltjes te zamen met N°. 46 betitelde. Zijn N°. 46 moest dus in werkelijkheid overeenkomen met eene grootte van bijna $70\frac{1}{4}$ mM. — doch, waarschijnlijk door 't krimpen van 't papier na den druk, 1) stemt zijne schaal bij dit nummer overeen met slechts 69 mM.

In Duitschland werd deze muntmeter spoedig aangenomen; zoodat wij in J. CHR. REINHARD'S *Kupfer-Kabinet* (Eisenburg 1827—28. In 8°.) de nieuwe maat, zonder verdere opheldering als de muntmeter afgebeeld vinden.

Ook naar ons land vond hij weldra zijn weg

1) Om dit ongerief zooveel mogelijk te voorkomen is achterstaande afbeelding (Pl. III) van den steen droog afgedrukt op middensoort karton.

en in den catalogus P. SMIDT VAN GELDER (Amsterdam 1846. 2 dln. In 8°.) vinden wij hem gereproduceerd met 't bijschrift:

»Nog heeft men achter zoodanige Medaillen en Munten
 »waarvan men op geene afbeelding in een of ander Pen-
 »ningwerk heeft verwezen, of welke met de aldaar afge-
 »beelden verschillen, de grootte geplaatst, met een nommer
 »achter de letter G, en is deze grootte genomen naar den
 »Muntmeter, die ook in de werken van APPEL, REINHARDT
 »en anderen gevonden wordt, terwijl, tot gemak, van den
 »bedoelden muntmeter eene teekening bij dezen Catalogus
 »gevoegd is.»

Zagen wij reeds dat APPEL's muntmeter met het papier gekrompen was, de reproductie bij P. SMIDT VAN GELDER werd weêr kleiner (68 mM.) en daarbij zeer onjuist. De nos. 1—46 VAN GELDER komen namelijk overeen met millimeters:

3.70	13.	22.35	32.15	41.65	52.65	63.9
5.15	14.3	23.55	33.2	43.2	53.9	65.25
6.55	15.75	25.3	34.35	45.	55.5	66.7
8.05	17.1	26.7	35.6	46.55	57.2	en
9.3	18.35	27.85	37.15	47.9	58.65	68.
10.5	19.65	29.25	38.6	49.45	60.4	
11.65	20.95	30.75	40.15	51.1	62.2	

En terwijl APPEL naast zijn muntmeter den Weener Zoll, den grondslag van zijn stelsel, afbeeldde, vinden wij dien bij VAN GELDER vervangen door een decimeter, in millimeters verdeeld; zonder eenig verband tot den muntmeter, zonder eenige

toelichting en een decimeter, die slechts 97 mM. lang is! Dit geheel nu kreeg ten onzent den naam van »Muntmeter van Gelder».

Na hetgeen wij hierboven zagen komt mij onverklaarbaar voor, hetgeen de samensteller van den catalogus PIETER VERKADE (veiling 26 Febr. 1849) in zijne voorrede beweert; namelijk :

Eindelijk moet hier nog vermeld worden, dat de bij sommige Nummers aangewezen grootte door de letter G, volgens den bij de Verzamelaars meer en meer in gebruik gerakenden Muntmeter is aangeduid, evenals deze bijvoeging, onder anderen, ook in den altijd hoogst belangrijk blijvenden Catalogus van het Kabinet van wijlen den heer P. SMIDT VAN GELDER algemeen genoegen gaf; te meer nog zal dit het geval wezen, wanneer men bedenkt dat deze Muntmeter van 100 Nederlandsche strepen, vervaardigd door J. M. KLEMAN EN ZOON, te Amsterdam, is uitgedacht door wijlen den verdienstelijken Deventerschen Burgemeester Mr. MARTINUS VAN DOORNINCK, als ijverig Beoefenaar en Verzamelaar der Numismatiek genoeg bekend, zoodat deze Muntmeter tevens tot een klein en blijvend aandenken dienen kan ter eere van dien waardigen, kundigen man.

Zagen wij niet hierboven dat de Oostenrijker APPEL de uitvinder was? En waar blijven de 100 nederlandsche strepen bij een muntmeter die slechts tot 68 gaat?

Negen-en-twintig jaar later kunnen wij den heer DIRKS op hetzelfde misverstand betrappen als hij in: *De Noord-Nederlandsche Guldepenning*.

gen. Haarlem 1878. In 8°. op blz. IX spreekt over: den muntmeter H. VAN GELDER 1) (Cat. 1846) geschoeid op ons metriek stelsel. Is dit met 't oog op bovenstaande millimeter opgaven niet eene contradictio in adjecto?

Dat de muntmeter VAN GELDER slechts als een vreemden indringer beschouwd werd, die in onze omgeving en toestanden niet paste, blijkt uit 't weinig gebruik, dat de muntbeschrijvers er van maakten. Het stelsel berustte niet op eene bij ons bekende maat — niet iedereen had den catalogus VAN GELDER op een of ander oogenblik, dat hij eene munt wilde meten, onder zijn bereik, en reeds in 1854 doet de millimeter in onze muntcatalogi zijne intrede.

In de *Description de la très-intéressante collection* J. J. BECKER Bz. (veiling 19 Juni 1854 te Amsterdam), door numismaten van naam, als de H. H. K. KAAAN, J. P. SIX, prof. H. C. MILLIES, O. KEER, J. F. G. MEIJER en C. J. S. VAN TETTERODE zaamgesteld, vind ik 't eerst vermeld, dat: La dimension des pièces est indiquée en lignes (millimètres).

Nog een tiental jaren moesten voorbijgaan, eer de heer G. THEOD. BOM zijn nieuwen munt-

1) Hier is blijkbaar P. SMIDT VAN GELDER verward met den wormerveerschen numismaat H. VAN GELDER, die o.a. de muntcatalogi PIETER VERKADE (1849) en K. KAAAN (1852) samenstelde.

meter, dit keer echter werkelijk gegrond op 't metrisch stelsel, het licht deed zien. Doch straks hierover meer.

Dat ons betreurd eereid, wijlen MR. JAKOB DIRKS in zijne later verschenen werken over de nederlandsche gilde- en gedenkpenningen den ouden oostenrijkschen muntmeter in gebruik behield is tevens te wijten aan heeren Directeuren van Teijlers Stichting, die bij de bekroning dit gebruik toelieten. Het artikel van den heer SMITS VAN NIEUWERKERK toont voldoende aan, hoeveel last ons dit berokkend heeft.

De engelsche inch à 10 lines (1 inch = 25.4 mM. bijna) moge thans nog gebruikt worden in eenige officieele catalogi, die in 't Vereenigd Koninkrijk verschijnen — een gunstig teeken vind ik toch, dat de uitvoerig bewerkte muntcatalogi van het Britsch Museum aan 't einde van ieder deel, eene vergelijkende tabel geven, door welke de inches gemakkelijk in millimeters kunnen herleid worden.

Komen wij thans terug op onzen N°. 3, den nieuwen muntmeter, gegrond op 't decimaal-systeem.

Ziehier wat de heeren G. THEOD. BOM & ZON mij desgevraagd hierover mededeelen:

De eerste muntmeter volgens het metrieke stelsel werd door G. THEOD. BOM verspreid in Januari 1864 en droeg

tot opschrift: »Muntmeter voor den catalogus H. SALM". 1) Om dezen muntmeter algemeen in gebruik te doen komen deed G. THEOD. BOM eenige duizenden van dien muntmeter drukken, met het opschrift »Echelle, Stufenleiter, Muntmeter" en voegde deze bij zijn auctie-catalogi. Toen het echter bleek dat er nog steeds verwarring bleef bestaan, deed hij in 1868 zijn adres daaronder drukken, zoodat het toen werd »Muntmeter G. THEOD. BOM", die van toen af dan ook meer algemeen werd gebruikt."

En waarom zouden wij dit ook niet doen? Dringt niet het decimaal-systeem, in de wetenschap reeds lang in gebruik, door zijne vele uitstekende eigenschappen, zich als vanzelf bij ons op? Is niet de millimeter door de officieele liggers of slapers aan de ijkkantoren de eenige maat, die wij overal zuiver kunnen vinden? En terwijl wij bij alle lengte-opgaven den meter gebruiken, waarom zouden wij dan onze troetelkinderen, de munten en penningen met een andere maat meten?

Ook kan de millimeter gebruikt worden als wij de dikte der exemplaren willen aangeven. Sporadisch vinden wij afbeeldingen van diktemeters; o. a. een »Laterculum crassitiei numerorum" in de, in 1750 in Hamburg verschenen, foliant: Nummotheca atque rariora Beceleriana &.

1) Niet onaardig is 't, dat de corrector van dien catalogus in de »Explication des abréviations" in twee talen liet staan: »Mm. Grootte volgens den Muntmeter in den Catalogus VAN GELDER,"

Daarbij is een millimeter niet zoo groot om voor ons gebruik eene onderverdeeling te behoeven en toch groot genoeg om gemakkelijk met 't ongewapende oog gebezigd te kunnen worden. En, vooral laten we niet uit 't oog verliezen, dat wij met hem onze kleinste muntjes (o. a. zilveren vir raja's en gouden fanams van KOERG, MISORE en TRAVANCORE in DEKAN = 5 mM.), zoowel als onze grootste penningplaten VAN LOON II, 31.1 = 182 mM.) zuiver kunnen omschrijven. Voorstanders van 't systeem VAN GELDER moeten zich boven de 68 mM. behelpen met de wel wat magere bemerking: groote draagplaat, of zeer groote medaille, of groote gedenkpenning, enz.

Mij dunkt »der langen Rede kurzer Sinn» is, dat het gebruik van den millimeter alle bezwaren der andere stelsels uit den weg ruimt en geene nieuwe bezwaren doet opdoemen.

Ten slotte een woord over 't meetwerktuig zelf.

Ik ontwierp eenige jaren geleden een werktuigje, dat hierachter op Plaat III is afgebeeld, en dat mij tot dusver steeds goede diensten bewees.

De overweging dat het er op aankomt, bij het beschrijven van munten en penningen, bij het naslaan van catalogi, maar vooral bij 't vergelijken van vroegere beschrijvingen, de vier

bovengenoemde maten op eene gemakkelijke wijze bijeen te hebben, diende tot uitgangspunt.

't Is een kleine lezenaar van palmhout, waarop mathematisch juist de schalen van MIONNET en VAN GELDER, de inches tot $4\frac{1}{2}$ en de millimeters tot 125 zijn afgebeeld. 1) Een staander met scharnier en zijden koordje is aan de achterzijde bevestigd en geeft, indien opengeslagen, aan 't voorvlak eene glooiende houding. Dichtgeslagen is het werktuigje 130 mM. hoog, bij 75 mM. breed, dus kleiner dan een gewone zakportefeuille. Bij 't werken heeft men slechts het te meten exemplaar op het van onder aangebrachte staande kantje te leggen en boven het stuk leest men dadelijk de grootte in vier maten af.

Aanvankelijk liep de maat tot 100 mM. aanzien dit voor munten en voor de meeste penningen voldoende is.

De grootste munten toch, zijn de koperören

1) Aangezien het K. B. van 16 Oct. 1869 N°. 24 (Stbl. 159) tusschen den dubbelen decimeter (2 palm) en den enkele (palm) geene maten als wettig erkent, kan dit werktuigje niet geijkt worden.

Het was daarom eene hoofdvereischte de vervaardiging aan een kundige, nauwgezette hand toe te vertrouwen.

Vervaardiger is de heer W. J. WEISSENO (Nieuwendijk 111, Amsterdam), die steeds eenige exemplaren in voorraad heeft, à f 3.50.

Afbeeldingen op karton van den muntmeter zijn aan het Secretariaat van het Genootschap kosteloos verkrijgbaar.

van Göteborg (Zweden) 1646—49 — (48 mM.) — en zelfs als men de Schauthaler of pronkdaalders onder de munten rekent, haalt de 5-voudige Thaler 1647 van FRIEDRICH, hertog van Brunswijk-Luneburg, te Celle geslagen (*Schulthesz-Rechberg 6803*), niet meer dan 80 mM.

Doch bij de penningen zijn de afmetingen grooter. Wel is waar vallen onze groote penningen meestal tusschen 70 en 80, de oude Italianen tusschen 80 en 90 mM., doch een zeker aantal overschrijdt de 100 — o. a. *van Mieris* I, blz. 56, 284, 308; II, 75, 94, 385; III, 87, 201; *van Loon* I, 47, 64; II, 32, 159, 502; III, 207; IV, 155, 417; *Vervolg op van Loon* N°. 180, 882, 899; *Dirks* 7, 37, 239 en 281.

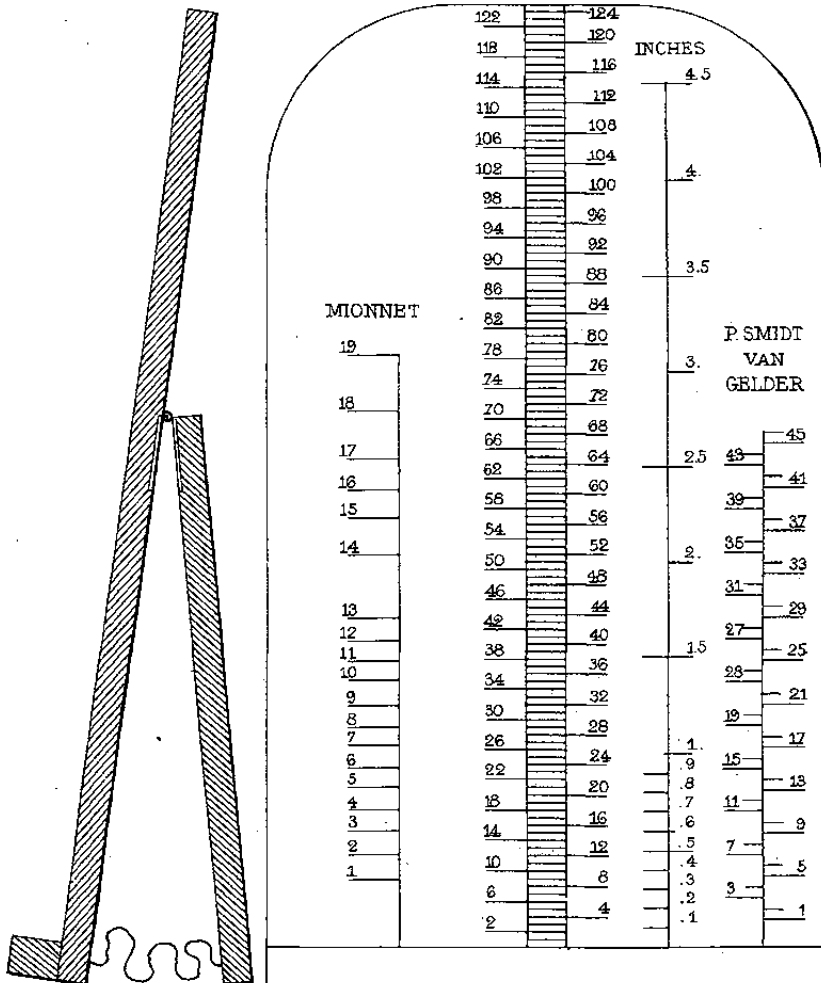
Om hierin tegemoet te komen overschreed ik de eerst gekozen 100 mM. en leg u thans eene schaal van 125 mM. voor. Slechts weinige stukken, o. a. de hierboven gecursiveerden, vallen nu nog buiten 't bereik van onzen muntmeter — doch voor die weinigen, die bovendien nog zeldzaam voorkomen, kan een geijkte duimstok dienst doen.

Moge de verspreiding van achterstaanden muntmeter van eenig nut zijn voor mijne medeleden, dan acht ik mij gelukkig aan de roepstem van den heer J. A. SMITS VAN NIEUWERKERK gehoor te hebben gegeven.

Amsterdam,
Januari 1893.

JOH. W. STEPHANIK.

Palmhouten Muntmeter

ontworpen door Joh. W. Stephanik